

GOVORNO IN KNJIŽNO BESEDIŠČE V MEGISERJEVEM SLOVARJU 1744

Ob prvi se druga izdaja Megiserjevega štirijezičnega slovarja (*Dictionarium quatuor linguarum* 1592 oz. 1744) na podlagi (diahrono utemeljene sistemsko različne glasoslovne, oblikoslovne, besedotvorne) realizacije in razlikovalne poimenovalne leksike razširjenih sinonimnih nizov v M_2 prepozna kot koroški govorni (avtohtoni in neavtohtoni) in knjižni inventar ob tradicionalno knjižnem, prevzetim iz M_1 . Gre za načrten soobstoj dveh delno diferencialno razvitih struktur besedišča (v M_1 je arhaičnejša, po obsegu skromnejša – 8575 slovenskih ustreznic). Za 12613 slovenskih ustreznic povečani slovenski (sinonimni) inventar M_2 dokazuje obstoj tudi leksikalno izvorno oblikovane starejše slovenske knjižne različice v koroškem deželnem prostoru.

Hieronim Megiser's first (M_1) and second (M_2) edition of *Dictionarium quatuor linguarum* (1592 and 1744, resp.) are compared from the point of view of the phonological, morpho(n)logical, derivational and lexical differences of the Slovene equivalents in M_2 with respect to M_1 . The inventory of M_2 is twofold: a Carinthian spoken (autochthonous as well as adopted) and literary inventory is added to the traditional lexicon taken over from M_1 . Thus M_2 , exceeding M_1 (which has 8575 Slovene equivalents) by 12,613 equivalents, demonstrates the existence of an older literary variant of Slovene in the Carinthian area, a variant that was shaped in an original way also as regards its lexis.

Ob dosedanjih obravnavah in primerjavah obeh izdaj nemško-latinsko-slovensko-italijanskega slovarja (*Dictionarium quatuor linguarum*, Gradec 1592 in Celovec 1744)¹ je bilo med drugim opozorjeno na znatno razliko o slovenskem deležu besedišča. Prva izdaja iz konca 16. stol. (nadalje M_1) vsebuje ob nemško-latinski geselski besedi na 344 straneh 8575 slovenskih besed ustreznic (*Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt 1603 pa 10 445 slovenskih besed²), druga izdaja iz srede 18. stol. (nadalje M_2) na 783 straneh pa 21 188; torej kar 12 613 slovenskih izrazov več. Vredno se je zamisliti, kaj vse je lahko razlog za tako spremenjeno številčno razmerje v korist slovenskega jezika.

Glede na navedena dejstva je nujno upoštevati več dejavnikov: raven slovaropisja v danem času, namene slovarjev oz. slovaropiscev, slovensko knjižno tradicijo, slovenski (deželni) jezikovni prostor ter čas nastanka M_1 in M_2 , nadalje razmah besedišča v dvestoletnem knjižnem razvoju, pa tudi dejstvo, da je bil sestavljavec M_1 , protestant H. Megiser, po rodu Nmec, ki se je slovenskega jezika naučil, njegovo besedje spoznaval iz slovenskih protestantskih knjig, pa ga tudi sam zbiral v treh deželnih prostorih (Kranjska, Štajerska, Koroška³), predelovalec M_2 pa izobražen jezuit, koroški Slovenec, ki je izhajal iz materinščine ter obvladal tudi sistemsko tvorbo besed. Tako je razumljivo, zakaj M_1 ob nemški iztočnici navaja

¹ Glej uvod v preurejeno prvo izdajo Megiserjevega slovarja iz leta 1592: Annelies Läg Reid, H. Megiser, *Slovenisch-deutsch-lateinisches Wörterbuch*, Wiesbaden 1967.

² J. Stabej, H. Megiser, *Slovensko-latinsko-nemški slovar* (preurejen *Thesaurus Polyglottus*, Frankfurt 1603), SAZU, Ljubljana, 1977, str. XXIII. Važna je Dukatova ugotovitev o uporabi slovarja Favsta Vrančiča, *Dictionarium quinque nobilissarum Europae linguarum*, Benetke, 1595, kot vira za hrvaško besedje.

³ O tem več v navedenem uvodu J. Stabeja.

predvsem enobesedne medjezikovne pomenske ustrezničke, večbesedne nize, meddialektalne slovenske (deželne) sopomenke pozna le v obsegu, znanem iz Dalmatinskega oz. Bohoričevega Registra v Bibliji in »slovarčka« v slovnici Arcticae Horulae (1584). M_2 pa ob vsakem nemškem izrazu v geslu išče in zavestno oblikuje slovenske sopomenske nize. Gradi jih na različne načine: uveljavlja deželno razlikovalno besedje domačega in tujega izvora, tudi besedotvorne vzorce, upošteva tradicionalno knjižno besedje govornega in knjižnega izvora, ob besednem primanjkljaju se odloča za opis pomena, ki ob obstoječih izpeljankah dobiva tudi vlogo pomenske razlage nerazumljive tvorjenke ali tudi popačenke. Prav ta »tipologija« slovenskih sopomenskih nizov v M_2 je predmet našega zanimanja. Spričo omejenega prostora bo tokrat le nakazana.⁴

Že A. Läg Reidova in J. Stabej poudarjata, da je izdaja Megiserjevega Dictionariuma iz l. 1744 povsem predelana. Predelavo je na pobudo in ob pomoči koroškega deželnega glavarja Johana Antona Goesa⁵ izvedel slovenski koroški rojak Anton Miklauz iz Železne Kaple (Eisenkappel) in nam tako na posreden način razkril tradicionalni slovenski koroški deželni jezik kot posebno staro, nadnarečno tvorbo, ki jo ob prisotnosti koroškega deželnega razlikovalnega besedja slutimo že v Registru Biblije (1584).⁶ Läg Reidova pravi: »Die Verfasser der neuen Auflage geben dem Wörterbuch *b e w u s s t* (podčrtala M. O.) das Milieu der einheimischer kärntnerisch-slowenischen Sprache und hoben dies auch mit Nachdruck hervor. Die neue, umgearbeitete und vermehrte Ausgabe des Dictionariums ist so zugleich auch das erste slowenische Wörterbuch, in dem ein bestimmter slovenischer Dialekt auffallend bevorzugt wird« (str. XVI.–XVII). V zvezi s tako izrečeno sodbo se nam zastavlja ključno vprašanje značaja slovenskega besedišča v slovarju. Ali M_2 po svojem slovenskem besednem inventarju odraža le govorno besedje koroške dežele ali to stopnjo tako s svojimi starimi (16. stol.) in sodobnimi (18. stol.) knjižnimi novotvorbami bistveno presega? Do kakšne mere je v njem prisotno skupno slovensko besedišče? Kako ga prepoznamo in ločimo od »deželnega«? Že količina slovenskega besedja (našteti je 21 188 izrazov) na prvi pogled ponuja sklep, da mora biti v predelanem slovarju prav knjižni delež bistveno prisoten, saj po dosedanjih inventarizacijah sodeč, narečni slovarji slovenskega jezika le ne dosejajo tako visokega števila gesel.⁷

⁴ Analiza gradiva se v pričujočem prispevku opira na prvo in drugo, predelano, izdajo Dictionariuma (1592, 1744), ker je tako omogočena neposredna primerjava gesel. Iz nemške iztočnice je razvidna vzpodbuda za knjižno novotvorbo že v M_1 ; pomnožena še z adaptiranim nemškim besedjem, tudi s kalki, izstopa zlasti v M_2 . Ta »pot« h knjižni tvorbi besedišča je v preurejenih slovarjih Läg Reidove in Stabeja zabrisana, gre pa za važno ugotovitev o prisotnosti knjižnega besedišča.

⁵ Zdi se nujno poudariti razumevanje tedanjega deželnega glavarja za kultiviranje slovenskega deželnega (knjižnega) jezika. S tako odličnim natisnjenim slovarjem prav dvojezična koroška dežela prehiteva Kranjsko in Štajersko, kjer so gotovo tudi zaradi neugodnih gmotnih razmer rokopisni slovarji obležali v samostanskih knjižnicah (npr. Kastelčev – Vorančev, Hipolitov, Apostlov – in tudi Vodnikov!).

⁶ Prav koroški »delež« Registra je bil posebej izpostavljen v prispevku M. Orožen, Leksikalni doprinos Koroške k slovenskemu knjižnemu jeziku v 18. in 19. stoletju, Zbornik IX. seminarja za SJLK, Ljubljana, 1973, 45–58. Tudi v obredni terminologiji M_2 je čutiti odmev časa Brižinskih spomenikov (npr. modlitua, kerstenza, odpuštiki, appat, modlit; Gofspojnik – avgust, Kriefnik, prashnik Cr. roshenzvet – junij)

Očitno vzdrževanje kontinuitete M_2 z arhaičnejšo besedno dediščino protestantskega obdobja po M_1 , vrsta knjižnih izpeljank za imena dejanj za različne stvari s področja tvarne kulture in za abstraktne pojme ob istih in dodatnih nemških geslih, številne imenske in glagolske zveze v vlogi pomenskih razlag oz. skladenjsko-besedotvornih podstav za možno novo tvorjenko, tudi frazeološke zveze ob še manjkajočem slovenskem izrazu M_2 – vse to priča za obstoj zavestno gojenega knjižnega jezika, katerega besedišče je tako prožno, raznovrstno, da zlahka ponazori nemško geselsko besedo kot večpomensko. Bistvena razlika med M_1 in M_2 je prav v zapolnitvi nemške geselske besede s slovenskimi besednimi ustrezniki. M_1 ob nemški geselski besedi praviloma navaja en slovenski besedni ustreznik, redkeje dva ali niz narečno različnih izrazov (vključujoč panonsko besedišče), M_2 pa obratno – predelovalec Miklavc razmišlja predvsem o pomenskem razponu nemške geselske besede; želi jo pomensko enakovredno izčrpati, zato tudi v oblikovno-besedotvornem in leksičnem pogledu oblikuje tako različne sopomenske nize. Sopomenski nizi M_2 so vsestransko zanimivi; zgovorno kažejo na zavesten soobstoj skupnega, tradicionalno knjižnega, pa tudi sočasnega govornega in knjižnega besedja (diahroni razpon), kot tudi na prisotnost deželnega besedja slovenskega in nemškega izvora (npr. *vigred, hrodi – rebra, zanietit, bratr, dro; en bart, loter, hica, junfrava*, itd.). Ti slovenski sopomenski nizi nam ob nemškem geslu razkrivajo vsestransko zanimivo problematiko razvoja slovenskega in prilagojenega prevzetega besedišča (glasoslovno, oblikoslovno, besedotvorno in pomenoslovno) ter nas posredno obveščajo o celotni razvojni podobi slovenskega jezika v deželi Koroški. Tem bolj, ker M_2 ob posameznih geslih upošteva in preverja tudi sobesedilno ustreznost besed slovenskega sopomenskega niza. Nemško geselsko besedo postavlja v tipično nemško sobesedilo, ki ga nato skladno s slovensko rabo pomenskih ustreznikov obravnavane geselske besede tudi prevede.⁸

Za besedišče M_2 je v glasoslovno-oblikoslovnem pogledu značilna tista knjižna norma, ki jo kasneje zasledimo uzakonjeno v Gutsmanovi slovnici (*Windische Sprachlehre, 1777*). Na vsaki strani slovarja smo priče soočanja dveh delno različnih razvojnih struktur – starejše knjižne, osrednjeslovenske, in kot kaže, »mlajše«, razvojno »prehitevajoče« deželne, koroške. Predvsem na glasoslovno-oblikoslovnih ravni obstaja med njima več kot zaznavna »napetost«, ki je posledica zgodnjega različnega razvoja dolgega naglašenege (delno tudi kratkega naglašenege in nenaglašenege) vokalizma, tudi konzonantizma (12. do 14. stoletje), delno

⁷ Črnovrški slovar I. Tomince (SAZU, Ljubljana, 1964) presega 9000 gesel, Slovar beltinškega prekmurskega govora (F. in V. Novak, Pomurska založba, 1985) obsega 8000 gesel; v končni stopnji izdelave pa je Narečni slovar kostelskega govora J. Gregoriča, ki bo še obsežnejši (približno 14000 gesel). Glej S. Horvat, Jože Gregorič in njegov slovar kostelskega govora, *JiS XXXIV* (1988/89), št. 3, 73–75. Najobsežnejše je zasnovan »graški« Thesaurus der slowenischen Volkssprache in Kärnten (uredniški odbor: S. Hafner, E. Prunč, L. Karničar, H. Pfandl). Izšla že dva zvezka (A–B, Dunaj, 1982, in C–dn, Dunaj, 1987).

⁸ Prav ta nemško-slovenska sobesedila z izrabo sopomenskih nizov so kot slovaropisna novost posebej dragocena. Izvrstno razkrivajo govorno podobo slovenskega jezika v koroški deželi ter njegovo knjižno zgradbo, prepletano z določenimi razlikovalnimi prvini tradicionalnega knjižnega jezika. Zgled prepleta dveh različnih struktur tudi v besedišču.

oblikoslovja,⁹ pa tudi oblikovanja delno različnih besedotvorno-leksikalnih poime-
novalnih sestavov v slovenskem jezikovnem prostoru.¹⁰

Tako se predvsem skupno slovensko govorno besedje M_1 in M_2 načeloma
pojavi v dveh glasoslovnih različicah – osrednjeknjižni in koroški. V sopomen-
skem nizu se pogosteje na prvem mestu pojavlja beseda s koroško glasovno
vrednostjo, tej sledi »kranjska«, pogosto posebej zaznamovana s krajšavo *Car*.
(»hrvaško« občutena, panonska s krajšavo *Cr*). Soočanje slovarskih gesel M_1 in M_2
nam tako razkriva vrsto starejših in tudi mlajših koroških glasoslovnih pojavov
(redkeje je izpričana delna in popolna redukcija nenaglasenih samoglasnikov, e-
jevsko akanje, narečna palatalizacija velarov, feminizacija nevter (*perete*, *vrate*,
jetre), pristojne so narečne oblikoslovne končnice, zlasti spremenjena razvrstitev
izbirnih končnic pri posameznih sklonih, npr. (*dnevi-dni*, *lasje-lasi* itd.). Po »neu-
streznih« glasoslovnih odrazih je mogoče prepoznati »nedomače«, tradicionalno
knjižno besedje kot nadomestilo za »deželni« besedni primanjkljaj ali tudi v dežel-
nem prostoru udomačeno zgodnjo popačenko. – Ugotovljena dejstva ponazarjamo
z ustreznim gradivom po posameznih problemskih sklopih, osredinjamo pa se
tokrat predvsem na glasoslovno variantnost, ki izkazuje dokajšnjo regularnost.¹¹

1. Dolgi jat: kranjsko knjižno *e*, *ej* – koroško *ieli* (*e*):

M_1 : *Kleinkind* – majhino deite; M_2 : *Dietze*, *mihono diete*, *Car*. *maihono deite*.

M_1 : *Blind* – slep; M_2 : *Sliep*, slep, slepez.

M_1 : *Ding* – rezh; M_2 : *Riezh*, rezh.

M_1 : *Liebe* – lubešan; M_2 : *Lubiefen*, *Car*. *lubefan*.

M_1 : *Milch* – mleku; M_2 : *Mliku*, *Car*. *mleku*.

M_1 : *Bauch* – trébuh; M_2 : *Tribuh*, zrevo.

M_1 : *Nest* – gnésdu; M_2 : *gniesdu*, *Car*. *gnesdu*.

M_1 : *Fühl* – kosha; M_2 : *kosha*, *mieh*.

M_1 : *Saat* – Sjanje; M_2 : *Sietva*, *sjanje*.

⁹ T. Logar, Pregled zgodovine slovenskega jezika, Informativni zbornik seminarja za SJLK, Ljubljana 1974, 103–113. O Gutsmanovi kritiki tradicionalnega koroškega knjižnega jezika prim. J. Toporišič.

¹⁰ Poimenovalne razlike v slovenskem besediščnem sestavu se nam razkrijejo zlasti v besedilih knjižnih različic 18. stoletja, so pa po izvoru starejše (alpska, panonska slovenščina). Ob prenovljeni kranjski (ob izločitvi tipično dolenskih glasovno-oblikoslovnih prvin, tudi leksikalnih arhaizmov) izstopa koroška v Megiserjevem slovarju 1744, v delih Št. in M. Küzmiča ter njunih naslednikov – panonska, vzdohodnoslovenska. Ta odkritja so prinesle raziskave Razvoja slovenskega besedišča (raziskovalna naloga v sklopu oblikoslovja, Znanstveni inštitut FF), ki se jim nosilka M. Orožen že dlje časa sistematično posveča. Objavljeni rezultati: Razvojne smernice v besedišču Dalmatinovega in Japljevega prevoda Biblije (1584–1784–1791), Zbornik XX. seminarja za SJLK, Ljubljana 1984, 249–274; Vprašanja prekmurskega knjižnega jezika (ob osrednjeslovenskem in kajkavskem hrvaškem), JiS XXXI (1985/86), št. 6, 191–197; Narečni in kontaktni sinonimi v Dalmatinovem prevodu Biblije, zbornik razprav iz slovenskega jezikoslovja (T. Logarju ob sedemdesetletnici), SAZU, 1989, 213–231.

¹¹ Vse glasoslovne podrobnosti žal niso izčrpane in podrobneje razložene, tembolj, ker je pisava izdaj dokaj neenotna, (zlasti sičnikov in šumnikov), potrebna natančne raziskave. Navidezni odstopi od pokrajinske razvojne faze dvoglasnikov *ie* > *i* in *ue* > *u* so razložljivi kot primeri postopne monoftongizacije, znani iz rožanščine; *e* za jat (npr. *streha*, *met* < *imeti*) je odraz razvoja starega, skrajšanega in nato podaljšanega akuta v koroški narečni skupini. Oblikoslovna razlikovalnost besedja tokrat ni posebej obravnavana, razvidna pa je iz ponazarjevalnega gradiva drugih vprašanj. – Nakazana tipologija besedišča M_2 zahteva podrobne besedotvorne in pomenoslovne raziskave, ki bodo sledile.

M₁: *Mainen* – mejniti, shtimati, mneti; M₂: *Mienit*, shtimat, meiniti, mneti.
 M₁: *Holtzhawen* – derva sekati; M₂: *Druve* sekati, *derve ziept* (!).
 M₁: *Bildhawer* – Kir pilde dela; M₂: *Kiri* pilde *dila*.

2. Dolgi (ckf. etimološki) *ô* (kranjski knj. *u*) – kor. *ue, u, o*:

M₁: *Furt* – brud; M₂: *Brued*, brud;
 M₁: *Marck* – musg; M₂: *Muefik*, musg.
 M₁: *Bruck* – mušt, mošt; M₂: *Mueft*, moft.
 M₁: *Lang* – lug; M₂: *Luh*, lug.
 M₁: *Ganfs* – gufs; M₂: *Gojs*, gufs.
 M₁: *Schweifs* – put; M₂: *Puet*, Car. put, kri.
 M₁: *Gewalt* – muzh; M₂: *Muzh*, šilla, *gvauth*.
 M₁: *Hülff* – pomúzh; M₂: *Pomuezh*, perpomaganje.
 M₁: *Gott* – Bug Cr. bog; M₂: *Bug*, Cro. Bog.

3. Izglasni nenaglašeni etimološki *o* (kranjsko knj. *-u*) – kor. *-o, -u*:

M₁: *Armuth* – vbushtvu; M₂: *Buſtvo*, *ſromaſtvo*.
 M₁: *Feintschafft* – sovrashtvu; M₂: *sovraſtvo*.
 M₁: *Baum* – drevu; M₂: *Drevo*.
 M₁: *Gewand* – oblazhilu, guant; M₂: *Oblazhilo*.
 M₁: *Korn* – shitu; M₂: *Shitu*.
 M₁: *Fewerzeug*; – ognilu; M₂: *Ognilo*, *ognivo*.
 M₁: *Hammer* – kladivu; M₂: *kladivo*.
 M₁: *Kirsbaum* – zhreshnovu drevu; M₂: *Zhesnovu drevu*, *zhesna*.
 M₁: *Heiljam* – ſdravu; M₂: *Sdravo*, *sravo*.
 M₁: *Dinn* – tenku; M₂: *Tenek*, *tenko*.
 M₁: *Heffüg* – ſilnu, ſlu, Cro. *krutu*; M₂: *Silnu*, *slu*, *ramino*, Cro. *krutu*.
 M₁: *Haſpel* – Spuelrad – Sukaunik; M₂: *Motovilo*.
 M₁: *Gut* – Blagu; M₂: *Blagu*, *bogaſtvo*.

4. Dolgi polglasnik (kranjsko knj. *a*) – kor. *e, a*: (Kratek in nenaglašen polglasnik – *e, i*: *desh/dish*).

M₁: *Dorf* – vaſs; M₂: *Veſs*, vaſs.
 M₁: *Mieſs* – mah; M₂: *Meh*, Car. mah.
 M₁: *Flachs* – lan; M₂: *Predivo* (-lo > ſo; predilo), *lan*, *len*.
 M₁: *Mangel* – pomankanje; M₂: *Pomenkanje*, Car. pomankanje.
 M₁: *Hundſtern* – paſsja ſvesda; M₂: *Peſja ſviesda*, Car. *paſſia ſuesda*.
 M₁: *Lugin* – laſhá; M₂: *Leſha*, *lasha*.
 M₁: *Fueſpfad* – ſtesa; M₂: *Stesda*, *ſteſa*.

5. Dolgi *l* (kranjsko knj. *ollul*) – kor. *ou*:

M₁: *Lang* – dolg; M₂: *Doug*, dolg.
 M₁: *Gall* – sholz; M₂: *Shauz*, sholz.
 M₁: *Schepper* – volna; M₂: *Vouna*, Car. *Volna*.
 M₁: *Schneck* – polsh; M₂: *Pouſh*, Car. polsh.
 M₁: *Faitt* – toſt, maſtan; M₂: *Touſt*, maſten, *debeu*.
 M₁: *Wulff* – vulk; M₂: *Vouk*, poſhreshna ſverina; M₁, M₂: *vulzhiza*.
 M₁: *Zäher* – Sélsa; M₂: *Souſe*, jok, jokanie, klepetanje, plakanje.
 M₁: *Geldſchuld* – denarski dolg; M₂: *Douh na denarjeh*, denarſki dolg.
 M₁: *Anfüllen* – napolniti; M₂: *Napounith*, *dapounith*, Car. napolniti.
 M₁: *Schliffſerig* – pulſezhe; M₂: *Pouſko*, gladku, pulſezhe.

6. Dolgi *r* (kranjsko knj. *er, ar*) – kor. *ur, er, ar* (položajno pred *w – u*):

M₁: *Feb* – vérba; M₂: *Vurba*, verba; M₂: *Vurh gore, vurh hishe*.

M₂: *Schwanken* /das ist an Schwindel leyden – Se v' glavi vurtit.

M₂: *Der menſch iſs braun* /tragt auch ein braun Rock – Ta zhlovek ie arjav, noſſi tudi en arjavo ſukno (nenaglaſhen).

M₂: *Mein liebe Mutter macht mir ein Eyer-Schmaltz* – *Lubesniva moja mati, ozvrte mi vel ſtorite mi eno zverzho*.

M₂: *Heut iſt Finſternuſs an der Sonnen* /an den Mondſchein – *Dons ſonze merknuje, dons miſonz, vel luna merknuje*.

Poleg nakazanih dokaj dosledno izpričanih pojavov (predvsem) naglašenege vokalizma naj opozorim še na dosledno, sistemsko obliko nedoločnika na *-t/-č*. Nedoločniški *-ti/-či* je knjižno-kranjski; v sopomenskem nizu se pojavlja kot »izposojenka«:

7. Oblika nedoločnika na *-t/-č*:

M₁: *Biegen* – nagniti, pokloniti, perpogniti; M₂: *Perpognit, perklonit, nagnit*.

M₁: *Beflecken* – vmaſati, omadeſhiti; M₂: *Omadeshvat, v'maſat*.

M₁: *Kennen* – Snati; M₂: *Poſnat, ſnat, vedet*.

M₁: *Klopfen* – klukati; M₂: *Poterkat, terkat, klukat*.

M₁: *Kummen* – priti; M₂: *Prit, perbandrat*.

M₁: *Kriechen* – laſiti, leſti; M₂: *Laſit, leſt, perziaſit*.

M₁: *Kotzen* – bluváti; M₂: *koslat, ziesh dajet, ſe tergat, vun metat, pluvat*.

M₁: *Schlaiffen* – vlejzhi; M₂: *Vliezh, Car. vleizhi*.

M₁: *Schlinden* – poſhrejti, poſhirati; M₂: *Poshrit, poſhirat, Car. poſhreit*.

M₁: *ZerKnutschen* – ſtréti; M₂: *Stliezh, s'touzhi, ſtreti*.

Za koroško deželno (in skupno slovensko besedje) je značilna tudi delna preobrazba (delna redukcija) nenaglašenihih samoglasnikov, zlasti izpad polglasnika. Vendar ne gre za sistemsko doslednost, pač pa za vzporedne pojave ob ohranjenem (knjižnem) vokalizmu, zato navajamo le posamične realizacije iz M₂, zaznavne predvsem ob geslih z dvojezičnim sobesedilom. Ker ta slovenska besedila nastajajo spontano, brez zgleada v M₁, prav tu prihajajo najbolj do izraza razvojne smernice glasoslovja, oblikoslovja, besedotvorja in semantike, značilne za koroški slovenski deželni jezik. V ponazorilo nekaj tipičnih primerov, značilnih tudi za posamezna gesla M₁, M₂:

M₁: *torek*, M₂: *Tork*, *torek*; M₁: *Malin*, M₂: *Mlin, malin*; M₁: *Palz*, M₂: *pauz*; M₁: *Svinéz*, M₂: *S'vinz, s'vinez*, Cro. *Olov*; M₁: *konez*, M₂: *Konz, kraj*; M₁: *birizh*, M₂: *Berzh, utavuz, Car. birizh*; M₁: *oſſl*, M₂: *Oſjou. Nadalje primeri iz M₂: tovarsh, oſnutk, shrok, sholoz, anjauz (angelc), gvauth, rabl, hizn, dnar, shen-tuat, grushovuz, jarm, junz, norz, dons, itd.*

Dokaj opazna je delna redukcija nenaglašenihih samoglasnikov (*i, u* ter glagolskih predpon *ne-*: *na-, raz-/rez-*: *arz-, itd.*): M₁: *junak*, M₂: *jenak*; M₁: *vun poiti*, M₂: *Vun jeti*; M₁: *liſsiza*, M₂: *Lefſiza*; M₁: *sdaj*, M₂: *sdei, ſedai*; M₁: *divje kure*, M₂: *Deuja kura*; M₁: *ſlamnik*, M₂: *Slamnek, slamnik*; M₂: *Shimehiushnek, M₂: Pitounek*. Posamični primeri: *jeniza, sèkno, lopo (lepo), beinocht (božič), v miro vel pokojo (-ul-o, v daj. in mest. ed. m. in s.)*; *niemo, brato; navernik, nazhiſtoſt, naſramno shelie; ſe arsveſelit, arskorazhit, arshloſit, arshloſhanje (*razloženje, razlaga), arſpushat, orsmozhit*. – Občasni primeri švapanja (*vate < late, zevo*

< celo, *padua* < *padla*). Der Baum ist ungefallen – To drevo je okuli *padvo*, vel to drevo *se je poderlo!*) nakazujejo važno razliko med govorno in knjižno podobo jezika v koroški deželi. Vidno je, da se jih predelovalec M₂ zavestno izogiblje. Ostali so v sobesedilu predvsem kot znak govorne norme.

H glasoslovni variantnosti skupnega besedišča pa so svoj delež prispevale tudi razlikovalne razvojne spremembe v območju konzonantizma. Gre za več vrst pojavov, ki pa se niso vsi uveljavili enako dosledno. Medtem ko je prehod končnega *-t > u/ü* v vseh znanih kategorijah (samostalnik, pridevnik, deležniška oblika m. spola na *-t*) kot tudi pred soglasnikom splošen, podobno tudi predhod sklopa *šč > š*, pa so primeri narečne palatalizacije velarov omejeni na posamezne besede (druji, anjouz, draje liete); prav tako prehod *v > b* pred sprednjimi (celo zadnjimi) vokali (*sberina, zbietje – cvetje, veberca, beinocht, berbat – verbat*) *wuzhele, Car. zhible*; dokaj značilen je prehod vzglasnega in končnega *g v h* (*höshla – gajžla, hosha – gošča; rueh – rog*, itd). Večinoma vse te pojave zasledimo v slovenskem sobesedilu ob posameznih geslih.

1. *-t > u* (v besedju domačega in tujega izvora):

M₂: Meer-Salz/Stein-Salz – Morska *fov*, vogarška *fov* (sol).

M₁: Afchen – pepel; M₂: *Pepeu*.

M₁: Bad – kopl; M₂: *Kopeu*.

M₁: Ochs – vol; M₂: *Vou*, Car. Vol.

M₁: Spital – shpital, M₂: *Shpitau*.

M₁: Hol – votel; M₂: *Votou*, luknaft, Car. votel.

M₁: Saur – kišsel; M₂: *Kiseu*, Car. kišfel.

M₁: Sackpfeff – meshniza; M₂: *Pishou na mieh, meshniza*.

M₁: Meldung – oglasenje; M₂: *Meudanje*, oglasenje.

M₁: Salb – shalba; M₂: *Shaubu*, shalba.

M₁: Galg – galga; M₂: *gauge, galge*.

Deležniške oblike m. spola zasledimo predvsem ob geslih, dopolnjenih z nemškimi sobesedilom oz. slovenskim prevodom; nenaglašeni samoglasnik se po barvi prilagaja končnemu *-t > u*-ju in tvori z njim značilno skupino (npr. *-it > ou*; *at > ou*; *-at > ou*; *-rt > ru*):

M₂: Ich werde der Gutthat ingedenck seyn. – Iešt *wom* na to dobruto *mislou*, vel iešt ne *wom* na to dobruto *fabou*.

M₂: Er hat sich von denen Soldaten entlediget. – On *se je* od sholnerjou *skupou*, vel *rieshou*.

M₂: Da ich schlaffete / die weil hat er mich bestohlen. – Ko sam ješt *špau*, med tem *je* on mene *okradou*.

M₂: Heut ist ein hitziger Tag. – Dons ie en *topou* vel *hizn*, vel vrozh dan.

M₂: Bey dem Geßell-Priester hab ich mein Beicht abgelegt. – Per kaplano *som* ješt moja *špoved dol poloshou*.

M₂: Ich habe seine Falscheit entdeckt. – Ješt *som nigouo fausinjo*, *na den dau*, vel *povedou, odkriu*.

M₂: Die Brücken ist zusamm gefallen. – Ta muest *se je poderu*.

M₂: Er hat geschworen. – On *ie persegou*, on *se ie farutou*.

M₂: Das Glajs ist zerbrochen. – Glash *se je ubou*.

M₂: Den Vorabend des Heil. Bartholomei hab ich nicht gefaßt. – Na bilo *šuetiga Jerneja se ni som poštou*.

Er hat mir fein Gut fail gebotten
On je meni fojo Huebo naprudei poftavou.

Še nekaj primerov švapanja v sobesedilu:

M₂: Diana hat ihr Jungfrafchaft verlohren / Sufana war ein keufche Ehefrau. – Dina *ie* foi krienz *sgubila*, Sufana *je bova* ena poftena shena.

M₂: Den fertigen Winter hat es vil Schnee Laⁿnen geben. – To lainjko simo smo prezei *puafsou* vel *plajfjou* jmöli.

M₂: Was hat dir dife Nacht getraumt. – Kai *fe je tebi* dons to nozh *finjavo*.

Dokaj regularna odločitev za izmenjavo soglasniškega sklopa *šč s š* je značilna za gesla in slovensko sobesedilo. Disimilirani primeri že pri M₁ kažejo na starost tega razvojnega pojava v gorenjski, koroški in štajerski narečni skupini (različni razvojni rezultati so obstajali že v 16. stol.).

M₁: *Weiber Mandel* – shenski *plash*; M₂: *Shenski plaish*, *guant*.

M₁: *Weidenbucsh* – verbishe; M₂: *Verbishe* < *vrbišče (vrbovje, vrbje).

M₁: *Unkraut* – kokojl; M₂: *Kokoil*, hdu škodlivu *shelishhe*.

M₁: *Speicher* – kashza; M₂: *Kasha*, Car. *kashzha*.

M₁: *Waiſ* – ſorota; M₂: *Srota*, *fapushen otrok*.

M₁: *Schrötter* – rogazh; M₂: *Kleshar*, *rogazh*.

M₁: *Gleifsnerey* – hinaufzhina M₂: *Hinaushina*.

M₁: *Kriegsman* – vojszhak, sholner; M₂: *shounier*, *soldat*, Car. *sholnier*, *voiszhak*.

M₁: *Schmelzen* – s'pushzhati; M₂: *s'pushat*, *arspushat*, *prelijat*.

V sobesedilu:

M₂: Sie haben ihn mit glüenden Zangen gezwickt. – Niega fo oni *s* resbienenemi *klieshami shipali* (kleščami ščipali).

M₂: Er leydet in der Fruh groffsen Schwindel. – Niemo *fe natishe* (na tešče) v'glavi verti, vel v glavi moti.

M₂: Gwand-Bürſt. – Gvantna *shiet*, metliza h'vantu.

M₂: Getafte Seel – *Kershana dusha* (prim. e-jevskega akanja).

Vrsta obravnavanih razlikovalnih pojavov v območju vokalizma in konzonantizma mora biti že zelo stara. Uveljavitev *o*-ja za knjižni nenaglašeni izglasni etimološki *o* > *u* (16. stol.), prodor *-t* > *u* v vseh ugotovljenih položajih, *ou* za prvotni zlogotvorni *l*, oblika nedoločnika na *-t/-č* – vse te in še druge skupne pojave zasledimo že v slovarčku Alasija da Sommaripa (*Vocabolario italiano e schiavo*, Videm 1607). Smer teh pojavov s koroškega deželnega prostora proti jugozahodu (Štivan pri Devinu) kaže na obstoj zelo stare knjižne različice, ki jo je knjižna norma 16. stoletja »preglasila« in na določen način »nevtralizirala«. Vrsta njenih značilnosti pa se je uveljavila v kranjskem knjižnem jeziku sredi 18. stoletja. Že samo besedišče M₂ potrjuje zanimiv preplet dveh razvojno delno različnih struktur na vseh jezikovnih ravlinah.¹²

¹² Na ravni besedišča so opazne posebne »stične točke« koroške knjižne različice s knjižnim jezikom J. Japlja; kažejo se v izločanju dela besedišča, značilnega za knjižni jezik 16. stol. (npr. *jutrinja*, *osobejnik*, *hlapčiček*, *kula*, *nej*, *nejmam*, *mej*, *ništer aku*, *užel/vre*, *iše* itd.). Kaže, da je tudi za razvoj razlikovalnega besedišča značilna razmejitev glede na zgodnji razlikovalni razvoj dolgih naglašanih samoglasnikov (*ě*, *ę*, *o*, *ō*, *ě* in *l*).

Na najznačilnejše »tipološke« glasoslovne razlike besedišča M_2 je bilo opozorjeno zato, ker omogočajo prepoznavanje starega skupnega slovenskega govornega in knjižniga besednega inventarja in s tem določajo tudi specifično koroški govorni in knjižni besedni inventar; glasoslovne različice gotovo vplivajo na omenjeno visoko število slovenskega besednega inventarja. M_2 .

Vendar težišče Megiserjevega slovarja iz leta 1744 ni v glasoslovni variantnosti, ampak v postopkih oblikovanja sopomenskih nizov.¹³ Za pravilno razumevanje tako in ne drugače sestavljenega sopomenskega niza ob nemški geselski besedi je treba upoštevati vrstni red razvrstitve slovenskih ustreznikov. Le-ta razodeva avtorjev jezikovni nazor. Koroška raba se praviloma pojavlja na prvem mestu. Za to pričajo prav preureditve sopomenskih nizov M_1 , ki so pogosto razširjeni še z »deželnimi« izrazi (npr. M_1 : kelder, Cr. pivniza, kliet, konoba, M_2 : *Kliet, keuder, kelder*, Cro. *piuniza, konoba*; M_1 : vienaz, krona, kranzl, shapel, M_2 : *Krienz, krona, kranzl, vienaz, shapel*; M_1 : Hetzen – draštiti, nedraštiti, M_2 : *Nagovorit, podmarnuat, nashuntat, nadrashit, Car. nedraštiti, draštiti*).

Praviloma se z nemško besedo v geslu sooča niz slovenskih sopomenk (od 2 do 6) časovno in krajevno (ter knjižno) različnega izvora; enobesedne ustreznice so redke (npr. *Fal – padez; Eier – Jaize, Filum – Nit, Hass – Sovraštvo*). Če v koroškem deželnem prostoru obstaja drugačna beseda kot v kranjščini, pride na prvo mesto (pogostnost rabe) domača (npr. *Hausstür – Vrate, hishne duri, duri*, Car. *dauri*; *Meldung – Meudanje, oglashenje*; M_1 : *Hinckend – hrom, shantau*, M_2 : *Krumpast, krulou, shantou*, hrom, *hromast*; M_1 : *Histori – djanje*, M_2 : *Zhuda, historia, djanje, perhodesh*; M_1 : *Frühling – špumlad, mlad lejtju*, M_2 : *Vigred, špumlad, mlad leitu*; M_1 : *Gart – vert*, M_2 : *Lokoushe, gartl*, Car. *vert*; M_1 : *Fein – lep*, M_2 : *Liep, zheden lubesnju*; M_1 : *Ernst – resnoba*, Cr. *šerpušt*, M_2 : *Riefnost, rešnoba*, Cro. *Serpušt*; M_1 : *Ellend – reva, nuia, edinošt*, M_2 : *Riva, teshava, nuja, edinošt*; M_1 : *Eng – teššan*, M_2 : *Vošek, teššan*, itd.).

Kot je že iz navedenih primerov razvidno, so v nizih prisotne tudi stare popačenke, pa tudi kalkirane zveze:

M_1 : *Kolb – fakl, kolba*, M_2 : *Pazl, zepiz, hlod, kolba, robata paliza*, Car. *robotiza, falkl*; M_1 : *Karch – vus*, M_2 : *Vus, gare, zakerl*; M_1 : *Koch – kuhar*, Cr. *Sokazh*, M_2 : *Kuhar, Koh*, Cro. *šokazh*; M_1 : *Kamyn – camin*, M_2 : *Dimnik, rauhfang*; M_1 : *Schreibung – pišanje*, M_2 : *Shribanje, samerkanje*, Car. *pišanje*; M_1 : *Leyten – peláti, obrázhati*, M_2 : *Vishat, vishovat, pelat, obrazhat*; M_1 : *Prachtig – prahtig*, M_2 : *Offerten, preufeten prahtig*; M_1 : *Hencker – rablin, hagar, rabl, trinog*, M_2 : *Rabl, henkar, freyman, rablin, hagar*; M_1 : *Fürnehmen – naprei vseti*, M_2 : *Naprei vset, priedvjet, predse vset*; M_1 : *Tafsch – tashka*, M_2 : *Tashka, toshel, harshat, doushak, shakl, ronzl*; M_1 : *Hungern – lazhan bit*, M_2 : *Lazhan bit, lazhen perhajal, po, jedi lushtat*; M_1 : *Geberen – roditi*, M_2 : *Rodit, povrizh, na sviet perpraviti*).

V posameznih geslih (imena poklicev, imena dejanj, abstraktnih pojmov) zasledimo vrsto besedotvornih izpeljank pri vseh besednih vrstah z nekaterimi tipičnimi »deželnimi« obrazili¹⁴:

¹³ Ob soočanju geselskih ustreznikov M_1 in M_2 je naša pozornost usmerjena k razvojno-jezikovni vsebini vprašanj (oblikovno-pomenski podobi in preobrazbi besedja v sopomenskih nizih M_2), ne toliko na samo leksikografsko metodo obdelave (tehnično ureditev) gesel, ki je prav tako sporočilna. V primerjavi z obdelavo besedja v M_1 je vidno napredovala.

¹⁴ Izdelati je treba opis besedotvorno-pomenskih kategorij vseh pregibnih besednih vrst; pri vseh je v primerjavi z besedjem M_1 viden napredek v tvorbi, ki je prvenstveno knjižna.

kushei, olei; Srotle, bifouz – bezeg; *modlitua, shlushua; taštinja, kohinja; shlushaunik; premagavuz, premagar; britvar, kovalnik, dojiza* itd.

Napredek v tvorbi izstopa zlasti ob soočanju gesel M₁ in M₂:

M₁: *Pfaff* – far, M₂: *Mashnik, dohounik, far*; M₂: *Geßsell-Priester* – Kaplan podrushnik, odhudnik; M₂: *Nay-Nadel/Stöft-Nadel* – shivauniza, kouterniza; M₂: *Saufferin* – pyanzhinja; M₂: *Lands-Knecht zu Fujs / Lands-Knecht zu Pferd* – Nogazh, koinnazh; M₂: *Teutsche Reuter / Hungarijsche Reuter* – Nemski raitery, vel konjazhi, vogarjski jesdazhi; M₂: *Schindel-Nägel / Boden-Nägel / Schar-Nägel / Schuh-Nägel* – Shintlerij, podnarij, shromnöglni, shebize. M₂: *Tauff-Sambstag* – Kersteniza vel kersteniza, vel vólka sobota; M₂: *Weib* – Shena, zhloveckina; M₂: *Teublin* – Golobizhi; M₁: *Bäwrn* – kmetiza, M₂: *Paurinja*, Car. kmetiza; M₁: *Natherin* – shiukinja, moshkra, M₂: *Shivilla*, shiukinja, moshkra; M₁: *Magd* – dekla, M₂: *Dekla, shlujauniza*. M₁: *Leßterung* – shentanje, M₂: *Shmagovanje, löstervanje, shentuvanje, kletva*; M₁: *Reichthumb* – bogastvu, M₂: *Bogastvu, premoshenje, famoshenje*; M₁: *Dutten* – sifek, M₂: *Sifek, zifei vimzhiz*; M₁: *Nachtigal* – nahtigal, M₂: *Nachtigal*, Car. slovitzh, Car. M₁: *Majestet* – velizhastvu, M₂: *Mogozhnost, s'velueft, velizhastvo*.

Besedotvorno gradivo je neizčrpno, tvorjenke često vzpodbujene ob geselski besedi, do izraza pa prihajajo tudi govorni besedotvorni vzorci.

Zanimivi so tudi sopomenski nizi z razlago manj razumljivih besed, celo s frazeologemi:

M₁: *Holtzschuh* – Zokle; M₂: *Zokle, lesni zeuli*.

M₁: *Hurnwirt* – leno; M₂: *Leno. Kiri kurbe gor dershi*.

M₁: *Eyerklar*, – belak; M₂: *Belak, to biele od jaiza*.

M₁: *Eyerdotter* – Zermlak; M₂: *Zerмениак, to armene od jaiza*.

M₁: *Fürsprech* – odvetnik, besednik; M₂: *Beßjednik, prosnik, odvetnik, kateri sa eniga drugiga govori vel proffi*.

M₁: *Fait* – debel perhajati; M₂: *Touft, debeu perhajati, masho redit*.

M₁: *Nater* – gad, kazha od smija, M₂: *Krienzhesta kazha, kazha od smija, jara kazha*;

M₁: *Nasweifs* – nofazh, shpotliviz, M₂: *Spotliuz, nofazh, kir fi rad spot diva*;

M₂: *Fähig* – kir lahku sapopade, ma eno doroglavo; M₂: *Es s'hecht* – gormi, grum bije, grum treska;

M₂: *Es taget* – Se deni, se den diva, den gori gre, seria gor gre, beshi; M₂: *Ich hab mir vorgebildet* – Mi je v'shin padlo; M₂: *Wilsott* – Aku Bug ozhe, zhe Bug da, aku je boshja vola, al Bogu dopade.

Opazno je zastopano zlasti ekspresivno narečno besedje, npr. *koslat, zhiesh dajet, se tergat, vun metat, pluvat*, pa metaforični pomenski prenos (*Shpotliuz* – *Nofazh!*), okrepljena predpomska tvorba glagolov (*kratit, perkratit, okratit*) in vidske razlike. V M₁ in delno tudi v M₂ je zaslediti gesla, ki so izražena le z govorno podstavo, tvorjenka je nastala šele kasneje. Tovrsten »besedni primanjkljaj« je značilen za nekatere glagole, samoglasnike, pa tudi prislove.¹⁵

M₁: *Folgen* – Po navuki sturiti, folgati; M₂: *Sa enim drujem jeti, po nauko storit, bogat, folgat, po enem drujem storit*.

M₁: *Knüpfen* – vosle vesati, vkup vesati; M₂: *Voslat* (tvorjenka že obstaja), na vosou vesat, v'kup vesat, vosle vešati.

M₁: *Fürdern* – naprej pomagati; M₂: *Naprei pomagat, perpomagat*.

M₁: *Misstrawen* – nikar savupati; M₂: *Nikar saupat*.

M₁: *Müntzen* – denarje kovati; M₂: *Denarje kovat*.

¹⁵ Opisni pomen je pogosteje izpričan ob nemških geselskih zloženkah, za katere v slovenskem besedotvornem sestavu ni povsem ustreznih vzorcev. »Rešitev« se oblikuje postopoma – opis pomena, imenska ali glagolska fraza, ki postaja frazeologem, na tej podlagi pa je že možna izpeljanka po določenem besedotvornem vzorcu. Ob soočanju latinske, nemške in slovenske besede spoznavamo različne postopke besedne tvorbe. (Zanimivo vprašanje kontrastivnega besedotvorja.)

- M₁: *New-machen* – novu delati, ponoviti; M₂: *Ponovit, novo storit* ali *delat*.
 M₁: *Offenbaren* – ozhitu sturiti, na snanje dati; M₂: *Arsdenit, ozhitno storit, na snanje dat, na den perpraviti*.
 M₁: *Radbrechen* – vkulu pleſti; M₂: *Na kolu djat, na kolu veſat, Car. vkolu pleſti*.
 M₁: *Rathsfragen* – ſvejta vprashati; M₂: *obrathuvat, obrath, barat*.
 M₁: *Schelchs ſehen* – krishom gledati, berliti; M₂: *Shilgafu gledat, krishom gledat, nahilje gledat Cro. berliti*.

Vrsta nemških samostalniških zloženek je izražena bodisi samo z imensko zvezo, ali pa je že prisotna izpeljanka, ki se kasneje v knjižnem besedišču ni obdržala; obstaja seveda vrsta dobrih tvorjenk:

- M₁: *Rebblat* – tertin lyft, vinske terte lyft; M₂: *Vinske terte lyſt, tertin lyſt, lyſt od terte* (tri možnosti).
 M₁: *Ochſenſtall* – volouska ſhtala, volouski hleu; M₂: *Volouski hliu, volouska ſtåla, volounik*.
 M₁: *Bleykugel* – ſvinzhena kugla; M₂: *S'vinzhena kugla, kugla un s'vinza*.
 M₁: *Bundsgenoß* – eden kir je vsavesi; M₂: *Eden kir je v ſaveſi, v punto*.
 M₁: *Buchladen* – ſhtazuna hbuquam, bukqariza; M₂: *Gbölb, ſtazuna h'buquam, buquariza*.
 M₁: *Comeetſtern* – laſſata ſveſda; M₂: *Laſſata ſveſda*.
 M₁: *Freyherr* – ſlabodni Goſpud, frayer; M₂: *Fraj goſpud, fraijer, baron, slabodni goſpud*.
 M₁: *Weberſtub* – thalzna hiſha; M₂: *Hkauzhna hiſha, al hiſha ſa hkainje*.

Posebno zanimivo poglavje M₂: so prislovi, glasoslovno in oblikovno zelo razčlenjeni, npr. M₂: *Dou, douta, dolun, podſe* ; *Riefen, ſareſnizhno, reſnizhno, per reſnizi, shiher*; *Posdu, posdnu, keſnu, itd*. Načinovni prislovi še ne izkazujejo povsem ustaljene oblike prav zaradi pogostih kalkiranih gesel. Načinovni prislov geselske besede je npr. preveden z različnimi načinovnimi sklonskimi zvezami in celo pridevnikom. Izpostavljamo predvsem ta tip, ker je bil kasneje iz knjižnega jezika izločen.

- M₁: *Letzlich* – h'puſlednimu, nakõnzi; M₂: *h'slenimo, h'puſlednimo, h'konzu, nakonzi*.
 M₁: *Unwillig* – nerad, snevoljo; M₂: *Nerad, snevoljo, s'teshavo, nevoljen*.
 M₁: *Unwiſſentlich* – nevejdejozh; M₂: *Nevejdejozh, neſaſtopnu, neprevidnu, nepametnu, napek, okornu*.
 M₁: *Warlich* – reſnizhnu, temo je taku; M₂: *Reſnizhnu, temo je taku, bres uſfiga zuibla, ſaguishnu*.
 M₁: *So oft* – taku goſtu; M₂: *Toliku krat, toliku bart, taku goſtu*.

Gesla s sobesedilom v nemščini in slovenščini so dodatek v M₂. Bilo je že poudarjeno, kako zelo so sporočilna prav glede na razlikovalni (in mlajši?) glasoslovno-oblikoslovni razvoj knjižne koroške jezikovne različice. Prav ta sobesedila jo dokazujejo. V njih je bogato zastopana tudi knjižna (in govorna) besedotvorna izpeljava vseh besednih vrst. Razkrivajo nam bogatost in primanjkljaj slovenskega besedišča, predvsem pa sopomensko zamenljivost različnih besed, tvorjenk oz. niza v istem sobesedilu, pa tudi »vezanost« določenih besed na določeno sobesedilo v slovenščini:

- M₂: *Das Oshſen Ioch hab ich um drey Sibner erkaufft. – To jigo, vel jarm ſa vole ſom jeſt kupou ſa tri ſedmize*.
 M₂: *Von wegen der Metz bin ich zum Soldaten geben worden. – Sa, volo te kurbe, vel loterze, ſo me h'shounierjom dali*.
 M₂: *Schönes Wetter haben gern die Wäſcherin. – Liepo vreme majo rade te perize, vel perille*.
 M₂: *Er lebt haydnifch. – On po aidousko shivi, vel on shivi kokar en aid*.
 M₂: *Schau was vor ein Poſſen er hat angefangen. – Vidish, vel gledai, vel polõi kai ſa eno hudobo je on pozheu*.

M₂: *Er kotzet das Getranck / er kotzet das Blut.* – On *kosla*, vel *ziesdaje* to pitje, on *vúnmezhe*, vel *pluje* to krij.

M₂: *Sambeln das Allmosen.* – *Petlat*, *buga jeme proffsit*, po tem *mihinem kruho jiti*.

M₂: *Er kommt selten zu uns.* – On *malo kedaj* h'nam pride: vel *on po rietkem* vel *rietko* h'nam pride.

M₂: *Deine Mutter gibt ein Hebamm ab.* – *Tvoja mati babi*, vel *tvoja mati babijo*.

M₂: *Mache das heilige Kreuz.* – *Stori ta sueti krish*, vel *pokrishei se*.

M₂: *Er ist kaum und kaum naher Haus gekrochen.* – On *je kumei*, no *kumei* h'dumo *perziafou*, vel *perliefou*.

M₂: *Sie haben Rauff-Haendel.* – Oni *se tepejo*, vel *se pipajo*, vel *se koleju*, vel *se bojujejo*.

M₂: *Er hat ihm in Schlaf umgebracht.* – On ga je *vspietji*, vel *v'spanji* okuli perneshou (oblikosl. razl.).

M₂: *Frage ob sich deme also befindet.* – *Pobarei*, *aku*, *se*, vel *alife*, vel *zhe*, *se temo*, *tako*, *fnaide*.

Navedeno gradivo prvenstveno ponazarja zamenljivost, torej pravo sopomenkost besed v slovenskem sinonimnem nizu. Opozoriti pa želimo še na drugi vidik, ko sopomenke v nizu sobesedilno niso zamenljive, pač pa »vezane« na pomenska polja besed, ki tvorijo bodisi imensko, bodisi glagolsko sintagmo:

M₂: *Schnaltzen mit Fingern / schnaltzen mit der Peitchen.* – *S'persti luskat*, *s'höhli* (z *gajžlo*) *pokat*.

M₂: *Leſtern einen Menschen / leſtern H. Gott.* – *človeka smagat* vel / *lōſtruat*, *boga preklinjat* vel *sbogam shentuat*.

M₂: *Satter Mensch / fattes Pferd.* – *Nasiten* vel *sit zhlovek*, *nafuetran koin*.

M₂: *Hinläſſig in Gebett / hinläſſig in der Arbeit* – *Nemarn vshebranji*, *vtragliu modlitui*, *faulaſt*, vel *vtragaſten v. delu*.

M₂: *Kefich vor die Hünner/Kefich vor die Vögel* – *Kotiz ſa kure*, *foglaush ſa tize*.

M₂: *Metzen ein Kalb / metzen ein Ochſen.* – *Klat*, vel *faklat*, *to*, *telle*, *pobit*, *tiga volu*, vel *vola*.

M₂: *Er herzſchet: Sie herzſchet.* – *On goſpoduje*, *ona goſpodini(!)*.

M₂: *Mildern den Menschen / mildern die Straff.* – *Krotit*, vel *potalashit*, *tiga zhloveka*, *pomenshat*, *to*, *ſtrafo*.

M₂: *Am Pfahl hangen / am Pfahl ſtehen.* – *Na ſtoku*, vel *ſtebro viſet*, *na prangerjo ſtat*.

M₂: *Auf denen Fingern pfeiffen.* – *Na perſte ſhviſhgat*, *ſhviſgat*, *kor*, *en*, *hoſtnik*.

M₂: *Rafender Menſch / rafender Hund.* – *Arsjeſan zhlovek*, *stekou pes*.

M₂: *Rennen zu Fuſſ / rennen zu Pferd.* – *Tezhi h'nogam*, *ſkonjam dirjat*.

M₂: *Reiſſen einen Strick / reiſſen ein Haus / reiſſen einen Zaum.* – *Reſtergat*, *ta ſtrik*, *reſdrit*, *to hiſho*, *reſdjat*, *ta*, *pleuet*.

M₂: *Schändlicher Menſch / ſchändliche Red.* – *Gerd zhlovek*, *neſpodobna beſſeda*.

M₂: *Driſchel-Schwenckel Glocken-Schwenckel.* – *Na rozhniki zepiz*, *v'ſvonu knöbl*.

M₂: *Strecken die Hand / ſtrecken das Tuch.* – *Stegnit to roko*, *napet to ſokno*.

Težko je v kratkem orisu zajeti tako zanimivo glasoslovno, oblikoslovno, besedotvorno in pomenoslovno problematiko Megiserjevega slovarja iz l. 1744, ki na eni strani poskuša dvesto let staro besedišče (M₁) ohraniti in tako vzdrževati stik s knjižno tradicijo, obenem pa uveljaviti tudi ta del besedišča, ki je v govornjeni besedi in knjigi zlasti v Koroški deželi nastajalo po 16. stol. Pa tudi tisti knjižni delež, ki ga je sam predelovalec Miklauz ustvaril ob nemških geslih. Sožitje arhaičnega in sodobnega, knjižno in govorno besedje slovenskega jezika mu je enakovredno, upošteva pa tudi vse tujejezično, kar se je v koroškem deželnem prostoru in deželnem jeziku udomačilo.

Premoč slovenskega besednega deleža v sopomenskih nizih je še velika, tvorba besed, uravnavana po ustaljenih knjižnih in govornih (lokalnejših) besedotvornih vzorcih, je v popolnem razmahu, dvojezične ustreznice-popačenke, delno tudi

pomensko ali stilsko »vezane«, v avtorju še ne vzbujajo purističnih nagnjenj. Njegova predstavitev besedišča nas prepričujejo o normativni izdelanosti, funkcij-sko-zvrstni izrazni moči in stilistični razgibanosti slovenske koroške knjižne različice v prvi polovici 18. stoletja.¹⁶

SUMMARY

The lexicon of any language, any literary language in particular, is subject to partial, short-term changes more so than its phonological and morphological systems. The changes are conditioned partly geographically, partly sociolinguistically, esp. in the areas of education, science, and culture. An important developmental factor is contact with the civilization and culture of a neighboring language. Hieronymus Megiser's *Dictionarium quatuor linguarum* (1592 – M₁) and its amply enriched reedition (1744 – M₂) involve a consideration of the German, Latin, and partly Italian and »Croatian« languages, namely of their (literary) lexicon.

The Slovene lexicon in M₂, drawn from the literary as well as spoken language, exhibits phonological, morphological and word-formation characteristics not present in M₁. A prominent feature of M₂ is that it often gives two or more synonymous equivalents where M₁ has a single equivalent. The common Slovene word stock is augmented by regionalisms: phonological/morphological/derivational variants, loan translations, adapted borrowings, neologisms (the latter are above all thematically determinable: certain derivational and semantic categories, types of terminology). A lexicographic innovation of M₂ is a semantic verification of its series of synonyms by putting them into a context (a German-Slovene translation); the context illustrates the (in)congruence between, and the overlapping of, the semantic fields of the German headwords and their Slovene equivalents. At the same time, the series of synonyms reveal (the degree of) the presence of differential evolutive elements taken over from the spoken language.

The sizable vocabulary added to M₁ (which has 8575 equivalents) in M₂ (which has 21,188) shows, beside the traditional literary lexis, an existence of a differentially developed lexical structure of the Carinthian Slovene literary variant at the beginning of the eighteenth century.

¹⁶ Prva zasnova pričujočega prispevka, ki vprašanja razlikovalnega besedišča M₁ in M₂ šele načinja, je bila predstavljena na Slavističnem srečanju Univerz Ljubljana–Celovec (Slawistentagung, 28.–30. oktober 1987).